

O glavnih pojmih politične ekonomije.

Piše dr. Ivan Žmavec.

II. Denar.

Pecuniam habens habet omnem rem, quam vult habere.

Če se prirodni pridelek zamenjava za prirodni pridelek, je to naturalno gospodarstvo; če pa vmes stopi denar tako, da se za prirodni pridelek jemlje denar in za denar potem drug izdelek, je to denarno gospodarstvo. Vrhunec denarnega gospodarstva imamo dandanes, ko prihajajo celó na mesto denarja menice, bankovci, obligacije, zastavnice itd., skratka kreditni papirji, ki se pa sicer vedno reducirajo na denar: to je naša doba kreditnega gospodarstva.

Te tri oblike gospodarstva so pa tesno zvezane, samo da v raznih dobah razne oblike nadvladujejo. V starem in srednjem veku je premagovalo naturalno gospodarstvo, vendar je že v 6. veku pr. Kr. denar, sestojč iz dragih kovin, prišel od Male Azije precej na daleč do veljave (pri Babiloncih in Egipčanih že prej), na drugi strani se pa je naturalno gospodarstvo ohranilo do najnovejšega časa (fevdalizem, desetina). Lahko se reče: na deželi, koder je poljedelstvo, so skoro še do naših časov uveti za naturalno, po mestih pa, koder se razvija obrt in trgovina, so za denarno gospodarstvo. Slovenci, in lahko to bolj ali manj trdimo o Slovanih sploh, se še niso prav razvili do denarnega gospodarjenja; kdor ima odprte oči, opazuje osobito težavni boj našega, naturalnemu gospodarstvu privenega kmeta¹⁾ z modernim, rafiniranim denarnim in kreditnim gospodarstvom. Mesto in selo, industrija in kmetijstvo si je dandanes v nasprotju; denarno gospodarstvo je v premoči proti naturalnemu in velik je problem, kako oboje združiti.

¹⁾ Pa ne samo kmet in proletarski delavec, tudi naobraženec slovenski se še ni dobro asimiliral denarskim razmeram; imel sem priliko opazovati, da nemški in židovski milijonarji in bogatini trezneje in razumneje denar izdajejo nego mnogi iz naših srednjih stanov.

Znano je, da sta v Rusih, kjer je največ poljedelstva, v tem oziru dve struji: jedni (slavjanofili) hočejo ostati pri »miru« ali »obščini« (Nemci temu pravijo: *Feldgemeinschaft*; pri nas so še kje pa kje skupne »gmajne«), kjer vidijo zdravi element za kolektivistično in komunistično posest, po kateri hrepenijo socialisti; drugi (zapadniki) pa so mnenja, da Rusija mora uprav oni proces prodelati kakor zapadna Evropa, to je, da mora stopiti v industrijalno dobo denarnega gospodarjenja. Dejstvo je, da se Rusija res industrijalno revolucionira; »promyšlennost'« (industrija) orjaško napreduje, kmetijstvo pa propada v proletarijat.¹⁾ Kapitala je v Rusiji sicer primeroma malo — moskovski kupec in Žid ga imata — a tuji, zlasti belgijski in angleški kapital se vedno bolj investira in tako dobi pač Rusija kmalu svojo neodvisno industrijo in svoj domači kapital. Denar vlada po vsej zemlji in neverjetno je, da bi se katera še takšna velesila mogla izogniti tej internacionalni oblasti. Denar ne pozna mej; kjerkoli se je naselila evropska kultura — in naselila se je povsod —, vdomačil se je i denar; banke in borze odločujejo usodo narodov, denar je osredotočje vsega hrepenenja in teženja poedincev in narodov. Pri časopisih, tej drugi moderni velesili, ni več glavna stvar frazerski »politični« uvodni članek, temveč druga polovica pod napisom kakor: »ekonomist«. Kurz vrednostnih papirjev najzaneslivejše kaže ne samo blagostanje bank in akcijskih društev, temveč tudi blagostanje celih držav; dokler državni papirji visoko stojе, stoji visoko tudi politična moč države, in s tem računa realna politika.

Kaka pa je ta čarobna moč denarja? ²⁾ Cudno; vse vrednosti reduciramo na denar; v denar spreminjamo vsako blago, vsako fizično in duševno dobro; za denar vse in povsod dobimo. Slovenski kmet denar ironično naziva za modernega »kristusa«, ki današnje ljudi spasuje, in vender noben učenjak ne ume neovržno, temeljito, čisto znanstveno raztolmačiti, kaj

¹⁾ Prim., kar pišejo Nikolai-On, Simkovič, revija „*Ekonomičeskoe obozrenie*“ itd.

²⁾ „*Denarii*“ so bili vrsta rimskih novcev.

je pravzaprav denar.¹⁾ V principu še nismo prekosili Aristotela. Če hočemo funkcije denarne razumeti, kolikor se umeti dado, se nam je vrniti k temeljnemu pojmu politične ekonomije, k vrednosti.

Preje smo z Aristotelom dejali, da ima stvar ekonomično vrednost v toliko, v kolikor zadovoljuje družbene potrebe; razložili smo dalje porabno in menjalno vrednost imetkov. Družba je v menjavi potrebovala posebno jednotno merilo, ki je omogočilo ne samo trgovino ali promet v daljnje pokrajine, ampak tudi kupčijska podjetja, katerih nasledki se raztezajo na dolge dobe v bodočnost: uvedel se je reprezentant imetka — denar. »Ne vse, kar je po prirodi za življenje neobhodno potrebno, dalo se je z lahka prevažati v daljavo; in tako so se složili in pogodili, radi medsebojne menjave dajati in jemati stvar, ki je sama koristna in ima prednost, da se brez težave prenaša iz kraja v kraj, kakor železo, srebro in kar je podobnega, in to sicer tako, da se je početkom vrednost stvari določila po velikosti in teži, naposled pa da se je nanjo vdaril znak (beleg, karakter), da ni bilo treba vselej tehtati; pečat (beleg) se je namreč natiskoval za znamenje vrednosti. In ko je tako iz neobhodno potrebne menjave (prometa) denar izšel, postala je tudi ona druga vrsta pridobivanja, namreč denarna kupčija, s prva menda na jako priprost način, kmalu pa vsled izkušnje umetnejše na to obrnjena, od kod in kako bi se največ dobička napravilo.²⁾ Zatorej se zdi, da se pridobitna umetnost največ suče okoli denarja in da je njeno delo spekulirati (ῥεσπορῆσις), odkod izvira največ denarja; vstvarja namreč bogastvo in premoženje. Kajti bogastvo stavijo običajno v množico denarja, in tako menijo, da se mora pri-

¹⁾ Prim. K. Menger-a članek „Geld“ v „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“. Iz navedenega dejstva pa ne sledi, da bi uporaba denarja bila radi tega neopravičena.

²⁾ Evo, kako je jednostavno razložen vznik kapitala, ki rodi iz sebe Marksov „Mehrwert“ (dobiček)! Kajti v vsej politično-ekonomični literaturi negotovi in mnogoumni pojem „kapital“ ne znači koncem koncev nič drnkega nego one imetke, ki služijo za pridobitev novih imetkov.

dobitna umetnost s tem baviti in da je pravzaprav le denarna kupčija« (Aristoteles, »politika« I. 9).¹⁾

Ne vemo, kdo bi bil tako klasično kratko ali celo lepše od Aristotela označil bistvo denarja in kapitalističnega gospodarjenja!

Zakaj ima, na pr. cekin²⁾ znano vrednost? Zlatnik ima vrednost, v kolikor je koristen sam na sebi in bi se od njega dala napraviti, recimo, kaka posodica (to Tomaž iz Akvina pripominja v komentarju k citiranemu mestu Aristotelovemu); to je prema porabna vrednost zlata; ker se zlato tudi lepo leskeče, ugaja estetičnemu čustvu, zlato je dalje kemičen element, trpežen, se težko raztopi ali raztvori in je njegova direktna vrednost tem večja.

Človeška družba ni mogla ostati pri primitivni menjavi in menjavni trgovini, v kateri se je blago za blago zamenjalo. Nastala je potreba po občnem merilu vseh vrednostij, katero ima gotovo stalnost. Za takšno merilo imajo pa izvrstne lastnosti »drage« kovine, osobito zlato in srebro. Že smo našli nekatere lastnosti, ki učinjajo porabno vrednost zlata. Porabna — in vsled tega tudi menjalna — vrednost dragih kovin pa raste še radi tega, ker so te kovine redke. Čim redkeja³⁾ je potrebna stvar, tem dražja, tem večje vrednosti je. (Voda v puščavi na pr. je draga; narobe: ko bi se dijamanti nahajali na vsaki cesti, ne bi imeli te vrednosti.)

Ko so torej ljudje iskali⁴⁾ skupnega merila vseh vrednostij, katero naj bi ob enem bilo njih reprezentant, je bilo naravno, da se jim je zlato in srebro skoro samo od sebe, dejal bi, ponudilo v to svrho. V teku stoletij ustanovil se je potem običaj, smatrati kolikost zlata x, y za reprezentanta jedne kolikosti žita, jednega goveda itd.

Zlato in srebro imata pa še dalje prednost homogenite: vsak najmanjši del je uprav tako sestavljen kakor celota; ta

¹⁾ Služi mi Susemihlov nemški prevod; citat po Bekkerjevi izdaji Aristotela.

²⁾ Zechino je bil benešk denar.

³⁾ Opozarjam, da dunajska šola (po vzgledu Jevonsa) vso vrednost reducira na moment 1. koristi in 2. redkosti.

⁴⁾ Iskali so seveda bolj instiktivno („mit dem unbewussten Bewusstsein“), nego z razvito samozavestjo.

prednost se pogreša pri železu in dijamantu; stroga delitev je torej mogoča; z delitvijo se razmerna vrednost delov ne zmanjša, kakor se prigodi dijamantu. Vrednost zlata je primeroma stalna v raznih dobah, ker se še ni pripetilo in se najbrž nikoli ne pripeti, da bi se često nahajale velikanske mase zlata; vsaj doslej je zlato redka kovina, koje pridelek že sam na sebi veliko stoji, tako da je nje cena že glede na proizvodne stroške jako visoka. Na drugi strani se pa zlato ne rabi samo za denar, temveč tudi za luksus in industrijalne svrhe; povpraševanje po njem vedno raste in cena zlata vkljub vsemu njegovemu razmnoževanju ne pada in se ne menja preveč. Ker se pa zlato vsled svoje male objemnosti (ali velike specifične teže), v koji je obsežena visoka vrednost, lahko dá prenašati ne samo iz dobe v dobo — draga kovina je hraniteljica vrednosti — ampak i iz mesta v mesto — ona je posrednica vrednostnega prometa —, se eventualni veliki prirastki na kakem kraju hitro nivelirajo proti ostali zemlji, in tako se vrednost zlata izravnava.¹⁾

Govorim navlašč le o zlatu, ker se bližamo v internacijonalnem prometu, kakor vse kaže, vedno bolj čisti »zlati veljavi«, akoravno mi v doslej bimetalistični Avstriji niti »šepave veljave na zlatem temelju« vkljub zakonu z dne 2. avgusta 1892 faktično še nimamo; pri nas od 1848. l. kovani denar nadomešča razveljavljeni papir. Ali premogočna Anglija, najboga-tejši upnik vseh narodov, ima zlato veljavo in vlačí v financah celi svet za seboj —; denar, smo že naglasili, ne pozna nobenih mej, njega sila je najmogočnejša med vsemi fizičnimi socijalnimi silami. Srečni oni, katerim ta sila noben demon ni, ki povzroča nevihto ter pogin, nego samo mogočen element, kojega oblasti se dajo umno krotiti v poedincev in ljudstev srečo!

Zgrnemo v kratko definicijo glavne misli tega poglavja: Denar je imetek, kateri v obče služi za mero, merilo in reprezentanta²⁾ vrednostij, za splošno menjalo in splošno plačilo in je takim priznan po javnem pravu in običaju v vseh civiliziranih ali

¹⁾ Gl. Kaizl, „Národní hospodárství“ str. 147. sl.

²⁾ Němci pravijo: Geld ist ein fungibles Gut.

vsaj z evropskimi oblastmi v zvezi stojećih državah.¹⁾

O kreditnem prometu ali prometu na up, na vero, rekše oddavanju in dobivanja imetkov za obljubo bodočega plačila govori naj posebno poglavje.²⁾

¹⁾ Prim. Kaizl, „Nár. hospodárství“, str. 145. sl.

²⁾ Prečitavši ta oddelek o denarju utegne kak praktikus vzdihniti: „Siva, brate, to je teorija!“ Na tak vzdih nečem braniti velikega pomena teorije tudi za prakso, nego rad priznavam, da gola teorija osobito pri našem predmetu bi malo pomagala.“ Sistematično in prekrasno nemško delo: Schönberg, Handbuch der politischen Oekonomie, ume osobito dobro spajati teorijo s prakso. Ker se marsikdo v prvi vrsti zanima za praktično vporabo svetovnih ekonomičnih principov — in ti nam prej ali slej morajo biti jasni —, opozarjam, na kar opozoriti pravzaprav ne bi bilo treba, da kakor o vseh problemih, tako tudi o naši tvarini izvrstno orientirajo „orjaški možgani“, kakor se zovejo naučni slovarji (Slovcem najbližji so menda „Meyer“ ali „Brockhaus“, gl. v Meyer-u na pr. pod „Volkswirtschaftslehre“). Iz čtiva najvažnejšega, namreč ekonomičnega dela boljših velikih dnevnikov razbere se običajnim potom svetovna konstelacija financ; za industrijalno in denarstveno ekonomijo so tudi špeciální listi, kakor „Tresor“ na Dunaju, „Merkur“ v Čehih itd. Opažati je, da so Arijci in kristjanje vedno bolj zvedeni v denarstvu, špekulacijah, trgovini itd., kjer je bila nevarnost, da Židi dobijo monopol. Znani nemški historik in politik Treitschke meni v svoji „Politik“, da so se vsaj Nemci (razen Angležev) tako daleč razvili, da ne potrebujejo več židovskih finančnikov. Že naše trgovske šole (prim. izvrstno učno knjižico Findeisen, Grundriss der Handelswissenschaft) tu dobro delujejo; najbolj pa sili k tostranskemu napredovanju kruta realnost in praksa sama. Eksaktno o stanju svetovnih financ doslej literatura ni kos nas informirati; statistika bo še imela dovolj posla; žalibože se, barem pri nas, prikriva in zatajuje veliko bogastvo poedincev. Pač pa je možno o vsej zemlji precej na drobno poizvedeti, koliko kapitala hranijo denarni zavodi, banke, akcijska društva itd. Barometer finančnih fluktuacij vesoljnega svetovnega sejmišča je borza s svojimi kurzi. O razdelitvi in investiciji kapitala, zlasti o budgetih raznih držav po vsej zemlji prinaša leto na leto dobre podatke Perthesov „Genealogisches Taschenbuch“ in londonski „Statesmans year-book“; kar se naše monarhije tiče, opozarjam posebej na dunajski „Compass, finanzielles Jahrbuch“ s statistiko premoženja in letnega prometa vseh avstrijskih in ogerskih denarnih zavodov z avst.-ogr. banko kakor kraljico na čelu.

